

## ДИСКУСИИ ЗА МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА: ЗА И ПРОТИВ ПОСТМОДЕРНИТЕ ЦЕННОСТИ

**Андрей Рождественский**

*Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски“, 1700 София*

**РЕЗЮМЕ.** Основната цел на разработката е анализ на моделния контекст, който поражда спорове за съвместимостта на традициите в мултиетническите общества на Европа. Засягайки постмодерните идеи за "мозаечно общество", авторът се спира на етическите и религиозни аспекти на дебата. Той съпоставя възгледите на автори като Еко и Ватимо, Гадамер и Хабермас за ролята на традицията. От идеите на класическия либерализъм статията преминава към неговите съвременни версии, в тяхния спор с мултикултурализма. Освен това, авторът разглежда разработките на българските учени, навлезли в тези дебати. В частност, се привличат анализите на Стилиан Йотов и Боян Знеполски. В заключение статията предлага аргументи за неприложимостта на ключовите становища на мултикултуралистите относно малцинствата поради изоставянето на общия моделен контекст и реалностите на прехода в Юго-Източна Европа.

### DISCUSSIONS ON THE MULTICULTURALISM: "PRO" AND "CONTRA" POSTMODERN VALUES

**Andrey Rozhdestvenski**

*University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia*

**ABSTRACT.** The main aim of the paper is to analyze the modern context that produces debates about the compatibility of the traditions within the multiethnic societies in Europe. Taking in account the postmodern ideas about "mosaic society" the author focuses on the ethical and religious aspects of the debate. He compares the views of Eco and Vattimo, Gadamer and Hebermas about the role of tradition. The paper starts with the ideas of classical liberalism then follows the line of its contemporary versions in their debate with the multiculturalism. The Bulgarian authors entering these debates are included in the research too. The analyses of Stiliyan Yotov and Boyan Znepolski are taken in consideration. In conclusion the article offers arguments about the inapplicability of the key claims of the multiculturalists concerning the minorities because of the abdication from the common modal context and the realities of the South-East transition.

За канадския учен Чарлс Тейлър има два варианта на модерната правова държава – съобразяваща се или безразлична към политическото признание на културните различия<sup>1</sup>. Тейлър, роденият в Квебек, симпатизира на втория. Той отстоява не етично неутрален правов ред, а държавата, способна да се намеси според разбирания за добър живот. Само че Тейлър механично събира противоположности и пренебрегва модерния идеал за индивидуална свобода. За наблюдателния Стилиан Йотов той твърде лесно свързва различие с автентичност<sup>2</sup> и отстъпва на Хабермас, който зачита не просто равенство, а личната незаменимост<sup>3</sup>. Немският класик припомня една аксиома: "личностите, както и юридическите лица, се индивидуализират само чрез процес на социализация. Това не изисква алтернативен модел"<sup>4</sup>. Нали държавата е форма на живот, предполагаща множество етически избори. Немският философ пише: "След като приемаме насериозно вътрешната връзка между демокрацията и правова държава, става ясно, че **системата от права съвсем не е сляпа нито за неравните социални условия, нито за културните различия**"<sup>5</sup>. **Единственото, което трябва, е последователна борба за правата.** В нея е същината на демокрацията.

Ако преди двадесет години българите подариха на олигарсите демократичните права за безплатно образование и здравеопазване, да не говорим за гарантирано

право на труд, това не отменя, а налага борба за човешки и граждански права. Те отхвърлиха комунистическа утопия за разгадката на история и надеждата за веднъж завинаги дарена свобода. **Толкова повече те трябва да приемат неизбежността постоянно да се борят за правата.** Животът оставя само тази алтернатива – отворената култура е труден избор.

"Принципът на народния суверенитет изисква фундаменталните права, без които не би могло да съществува легитимно право" – най-вече право на избор и действие<sup>6</sup>. Именно всеотдавателната защита истински отстоява различията.

Задачата е повече от належаща, защото късният капитализъм създава кризата на рационалността и легитимността. Решенията на администрацията излизат от контрола на публичността и надделяват над общите интереси. Обществото престава да изглежда естествено, а покрай насието на властта се ражда кризата на идентичност<sup>7</sup>. С нея идва нравствено разложение на обществото. Критикуваш ли държавата, ще рискуваш: "времената са мрачни, нравите – корумпирани, а самото право на критика, когато не е потискано чрез цензура, бива подхвърлено на народния гняв"<sup>8</sup>. Така смята Еко в името на позитивната антипатия.

А според Тейлър публичните институции са безлични. Те нямат самостоятелна същност, ще рече съотношение на политическите сили в обществото. Публичната власт е просто "процедурен ангажимент да се разглеждат с еднакво уважение всички хора"<sup>9</sup>. Индивидуалните права са над всичко и затова имат предимство пред колективните цели. Но всевластието на Аз-а няма да е пълно без следваща крачка. Както обяснява Димитри Гинев, изходната теза в политическата философия на Тейлър е връзката на практическата свобода с интерпретативното създаване на идентичност. А тя е толкова по-автономна, колкото по-самобитно човекът тълкува своя символен свят<sup>10</sup>. Интерпретацията е вплетена в целостта на житейските истории – в облика на общността. Чрез разказите съобществото се обединява и се разграничава от останалите. В неизброимите езици се изразяват само относителни смисли, които не се улавят без интерпретации, а значи, - с постоянни преводи<sup>11</sup>.

Трябва безусловно да признаем равната ценност на нещото. Разликата между примитивни и напреднали култури за Тейлър е непознаваема! Той така и пише: преди всичко се изисква допускането, "че сме много далеч от пределния хоризонт, от чиято перспектива би могла да бъде очевидна относителната ценност на различните култури"<sup>12</sup>. Наистина, национализмът и безразличието към своеобразието на културите имат обща слабост – догматична увереност в предпочитана мисъл. "За либерализма това са "естествените права", за национализма и мултикултурализма – достойнството на дадена култура. И в двата случая двете форми на автономия – частна и публична - не се допълват пълноценно", коментира професор Йотов<sup>13</sup>.

Но нали "демократичният метод на истината" се осланя на опита и будния разум. А затова, смята оптимистът, делова критичност изобщо не завлича в релативизма. "По пътя на опита и с помощта на експериментирания разум може да се открият предостатъчно основания за изказвания на обективни ценностни преценки във всяка отделна ситуация"<sup>14</sup>. Именно опитът показва, че фундаменталистките общности, затворени за други светогледи, настояват на изключителност на застинали форми на живот.

Ала модернизацията важи за всички, колкото и демократизацията на живота.

Толкова ли е недостъпно за разума да оцениш спазването на гражданските права или правата на жените? Поне така смята неговия американски колега Стивън К. Рокфелер: "някои мултикултуралисти могат да искат признаване на равна ценност, най-вече за да си извоюват лост за оказване на политически натиск в полза на определена малцинствена група"<sup>15</sup>.

Тейлър мисли различно: "абстрактната" държава не бива да заслани културни контексти, т.е. основни човешки блага. Единичното и общото се разкъсват. А вместо живата връзка се настанява особеното, или "групова идентичност". Емпиризмът се допълва с постмодерния призив към фрагментаризацията. В неговите доводи се

вплита популярен софизъм: религиозните и етническите малцинства са в неизгодно положение заради **натрапническото** на мнозинството<sup>16</sup>. Либералното общество не бива да го толерира, щом нагласите за превъзходство засягат други култури, даже ако превъзходството е в напредъка на човешките права.

Но нека бъдем внимателни към световния контекст.

**В съвременния свят става дума за масово нахлуване най-вече на мюсюлманските "бежанци", които идват наготово, купувайки благосклонността на международните институции и държавните ръководства.**

Ето кога Тейлър настоява за **политическите** права на етническите и религиозните общности, макар политическата власт на тази основа коренно се разминава с либералната демокрация. Както казва Еко, "нетолерантност... достига максимални равнища при теократичните фундаментализми и интегризми. Теократичният режим е неизбежно тоталитарен"<sup>17</sup>. Такива примери, естествено, не липсват в политическия живот. Но те сочат дълбоко извращение на демокрацията. В България, например, участващата във властта авторитарна партия "Движение за права и свободи" е пряк наследник на "Турското национално-освободително движение", организирано през 1984-1985 години<sup>18</sup>. Нейната цел е собствен "възродителен процес" - обезсилването на българската държава и ширенето на исляма. За българските турци е нарочен средновековният път: единството на политиката и религията. "По същество в техния случай границите между етнос, религия и електорат са неуловими", пише Знеполски<sup>19</sup>. За останалите граждани остава лицемерна реторика, прикрита с либерални фрази.

Но политическият натиск няма нищо общо с верската свобода, а освен това снизходителността към груповите права нарушава много по-дълбоките – на човешката личност. Ето мнението на българския изследовател: "...концепциите на Ролс<sup>20</sup> и Хабермас имат едно безспорно предимство през политиките на различieto. Те запазват индивидуализма в неподправена форма и не го жертват по никакъв начин в името на културна, национална, религиозна или "партийна" идентичност"<sup>21</sup>.

Професор Рокфелер е съгласен с Хабермас: злоупотребата с груповата принадлежност не зачита по-универсалната идентичност – нашето естествено равенство като хора въобще. Далеч не всяко различие е демократична ценност.

Или признаваш равната ценност на либералното и нелибералното общество, или доказваш нечие ценностно превъзходство. Не без неудобство Чарлс Тейлър скланя към втория вариант и с половин уста признава ценностите на напредъка. Светската демокрация е органично следствие от християнство, а за традиционния ислям и дума не може да става за отделянето на политиката и религията<sup>22</sup>. Тъй че на практика "либерализмът не е в състояние и не може да претендира за пълен културен неутралитет"<sup>23</sup>. Нали е "бойно кредо" и трябва ясно да

очертае границите си<sup>24</sup>. Тейлър само е против да ги посочи открито. Така, както го прави Роджър Кимбъл: реално ние избираме не между “репресивната западна култура и мултикултуралния рай, а между културата и варварството. Цивилизацията не е дар, тя е постижение – крехко постижение, което се нуждае постоянно да бъде подкрепяно и защитавано от обсаждащите го отвътре и отвън”<sup>25</sup>.

Защо да не се вслушаме в думите на Гадамер: “...задачата на Европа ще бъде бъдещето като цяло, в което ще се научим да живеем заедно”<sup>26</sup>.

**Многообразието има универсална стойност, ако повишава качеството на живота, издигайки духовните хоризонти на всеки от нас.**

Либералната демокрация е творчески процес, напомня Рокфелер. Тя е път, който помита “всяка закостеняла представа или абсолютно право на културно оцеляване”<sup>27</sup>. А за да определим, коя култура е по-висша, трябва ясно да определим параметри. Има общопризнати критерии, свързани с прогреса на науката и технологиите, с високия стандарт или продължителността на живота. Имено те са стръв за неканените имигранти. Но неотделимите от прогреса ценности на Европа са предмет на софистични нападки. Обсъждането се оглежда в миналото – към тъмните страници на европейската история. А при това забравя за античните корени на европейската хуманност.

“Но проблемът за параметрите не стои в исторически, а в съвременен план”, напомня Умберто Еко<sup>28</sup>. Именно днес разглеждаме предимствата на свободната и плуралистична култура. Европа е развила способността да вади на видело своите противоречия и да отхвърля изостаналостта. Тя държи на разумния плурализъм, а не на мешавина от суеверия. Ще се срамуваме ли от честното признание на Фихте: “Свободата, дори и в поривите на външния живот, е почвата, в която поклъва най-висшата култура”<sup>29</sup>? Демокрацията е в конфликт с общества, несъвместими с идеалите за свобода, равенство и съвместно търсене на истината.

За Рокфелер, както и за Умберто Еко интелектуалците трябва да създават кризи и да взривяват безразличието. Те държат на “разумен отказ от участието в пиршеството на риторите, които винаги празнуват”<sup>30</sup>. Старият професор също не се бои да признае либералната демокрация за **революционен метод на развитие**<sup>31</sup>. А нейния морален принос вижда в насочването на всички институции към човешкото развитие и освобождение<sup>32</sup>.

Тъй че въпросът, как постмодерността ще влезе в историята и дали тя ще бъде оценявана по-късно “като залез или като ренесанс” на нравствеността<sup>33</sup> ще покаже съвсем не времето, когато стане достатъчно минало, за да опрости днешните теоретични отговорности. Дали постмодерността има бъдеще, не е въпрос на мода. Какво място тя заема в живота на културните модели – ето къде е проблемът.

#### БЕЛЕЖКИ

1. Вариант на същото мнение предлага социалният философ Майкл Уолзър: версията, критикувана от Тейлър спада към “либерализъм 1”. А “либерализъм 2”, предпочитан от него, е опит да се опазят заедно вълк, коза и зеле: универсалният механизъм на държавата подкрепя културна автономия на места. Виж Майкъл Уолзър. Коментар, в: Чарлс Тейлър. Мултикултурализъм, С., Издателска къща КХ, 1999, с. 113-118.
2. Йотов, Стилиян. Етика и мултикултурализъм. Градивни елементи и скици, С., Издателска група АГАТА –А, 2003, с. 62.
3. Пак там, с. 63.
4. Хабермас, Юрген. Борбата за признаване в демократичната правова държава, пак там, с. 127. Според немския философ защита на особени права на етноси и религии просто изпада от контекста на съвременната теория за правата, скроена по индивидуална мярка. Виж с. 143 на същото издание. Съвременното гражданско общество е възможно, само “ако гражданите имат пълно право на лична автономия”, подчертава Стилиян Йотов. Виж книгата му “Хабермас и претенциите на автономията”, С., Издателска група АГАТА-А, 2006, с. 54. Освен това, според немския класик, концепцията за колективни културни права противоречи не само на юридическата традиция, но и на понятието за култура. Тя спада към сърцевината на индивидуални човешки права. Пак там, с. 171-172.
5. Курсивът е мой. Хабермас, Юрген. Борбата за признаване в демократичната правова държава, пак там, с. 127 (виж същата мисъл на с.126). Но основната заплаха по време на късния капитализъм идва от инструменталната намеса управниците в политическия дебат, която ерозира общественото мнение. “Феодализацията” на обществото създава пасивни медии и заличава частна автономия. Виж Хабермас, Юрген. Структурни изменения на публичността, ЦИД, СУ, 1995, с. 234.
6. Пак там, с. 132.
7. Така Стилиян Йотов обобщава мислите на Хабермас, изказани в Legitimationsprobleme des Spätkapitalismus, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973. Виж Йотов, Стилиян. “Хабермас и претенциите на автономията”, С., Издателска група АГАТА-А, 2006, с. 64-65.
8. Еко, Умберто. Връща ли се часовникът назад, С., Сиела софт енд паблишинг АД, 2010, с. 14.
9. Тейлър, Чарлс. Политиката на признаване, в: Чарлс Тейлър. Мултикултурализъм, С., Издателска къща КХ, 1999, с. 71.
10. Гинев, Димитри. Критиката на негативната свобода в перспективата на теологията на езика, в сб.: Около Чарлз Тейлър. Религия и политика: безпокойствата на модерността, С., Дом на науките за човека и обществото, 2006, с. 138.
11. Пак там, с. 146.
12. Тейлър, Чарлс. Политиката на признаване, в: Чарлс Тейлър. Мултикултурализъм, С., Издателска къща КХ, 1999, с. 87.
13. Йотов, Стилиян. “Хабермас и претенциите на автономията”, С., Издателска група АГАТА-А, 2006, с. 170.
14. Стивън К. Рокфелер. Коментар, пак там, с. 106.

15. Пак там, с. 110.
16. Ето защо комунитаристите, които ратуват за децентрализация и групови културни интереси, предлагат универсални правила за спасението на малцинствата. Майкъл Уолзър налага **безусловна повеля за даване на убежище**, Уил Кимлика настоява за **компенсации под формата на особени права**, пък Тейлър иска повече: **трайното оцеляване на недостъпна за критика етническа култура**. Стилиан Йотов справедливо възразява: защо за малцинства ще има фамилни привилегии, а не обществен договор, който важи за всички? Второ, симпатиите към малцинствата са избирателни и се отнасят само за някои. Виж този разбор в книгата: Йотов, Стилиан. Етика и мултикултурализъм. Градивни елементи и скици, С., Издателска група АГАТА –А, 2003, с. 302-311. Виж също с. 62, 84.
17. Ако религиозният фундаментализъм е свързан с буквално приемане на Свещена книга, то за интегритизма религията създава модел на политическия живот и законите на държавата. Виж Умберто Еко. Думите са камъни, в кн.: Връща ли се часовникът назад, С., Сиела софт енд паблишинг АД, 2010, с. 262.
18. Конституционният съд оставя узаконяването на ДПС без тълкуване въпреки изричната забрана на Българската конституция. Виж Ралица Пеева, Иван Кръстев. Невидими бариери, невидими контексти, Култура, 31, 6 септември 2002.
19. Знеполски, Ивайло. Политика и религия или търсене на нови основи на морален живот”, в сб.: Около Чарлз Тейлър. Религия и политика: безпокойствата на модерността, С., Дом на науките за човека и обществото, 2006, с. 23. С българската православна църква не е така: тя има декоративна функция да придава блясък на съмнителната фасада на днешното управление. “Всъщност проблематично е доколко православната църква допринася днес за укрепване от перипетиите на прехода национална идентичност”, забелязва културологът. Пак там.
20. Джон Ролс е американският политически философ, привърженик на либерализма и автор на теорията за социална справедливост.
21. Йотов, Стилиан. “Хабермас и претенциите на автономията”, С., Издателска група АГАТА-А, 2006, с. 70.
22. Пак там.
23. Пак там, с. 77.
24. Пак там.
25. Пак там, с. 86.
26. Гадамер, Ханс-Георг. Наследството на Европа, С., ИК КХ, 2009, с. 32.
27. Стивън К. Рокфелер. Коментар, пак там, с. 106.
28. Еко, Умберто. Свещени войни, страст и разум, в кн.: Връща ли се часовникът назад, С., Сиела софт енд паблишинг АД, 2010, с. 286.
29. Йохан Готлиб Фихте. Речи към немската нация. Осма реч “Какво е народът в най-високото значение на тази дума и какво е любовта към родината”, в сб.: Космополитизъм срещу национализъм, С., КХ, 2003, с. 78.
30. Еко, Умберто. Норберто Бобио: преразгледаната мисия на начетения човек, в кн.: Връща ли се часовникът назад, С., Сиела софт енд паблишинг АД, 2010, с. 94.
31. Стивън К. Рокфелер. Коментар, пак там.
32. Стивън К. Рокфелер. Коментар, пак там, с. 105.
33. Бауман, Зигмунт. Постмодерната етика, ИК ЛИК, 2000, с. 11.

Препоръчана за публикуване от катедра  
„Философски и социални науки”, Хуманитарен департамент